

**ОБРЕДНАТА КУЛИНАРНА ЛЕКСИКА В
БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ, СВЪРЗАНА С
РАЖДАНЕТО НА ДЕТЕ
(семантика и мотивираност)**

Маргарита Котева

Институт за български език „Проф. Любомир
Андрейчин“ – БАН

Margarita Koteva

Istitute for Bulgarian Language „Prof.L. Andreychin“,
Bulgarian Academy of Sciences

Summary

The report presents ritual culinary lexics from the Bulgarian dialects, related to the birth of a child. The semantic components of the lexemes are studied, indicating those of them, that have been selected for nominative sign. The semantics of the names is analyzed in the context of the birth ritual, with which it is directly related.

Keywords: *Bulgarian dialects, semantics, motivation*

С появата на **етнолингвистиката** като отделна научна дисциплина в рамките на езикознанието в средата на ХХ в. комплексно започва да се изследва обредната народна терминология през призмата на народната култура и светоглед.

Познати са някои чуждестранни етнолингвистични изследвания на обредната кулинарна терминология, които се свързват с имената на А. А. Плотникова, И. А. Седакова, В. Ю. Панкова, А. Б. Страхова, М. М. Валенцова, И. Кубяк и др.

В България тази терминология е описана в етнографските разработки на Ст. Янева, Л. Миков, М. Габровски, Сл. Гребенарова, В. Васева, М. Беновска-Събкова, Р. Попов, Ив. Георгиева, Р. Дражева, а също и в трудовете на известни наши краеведи, и фолклористи като М. Арнаудов, Д. Маринов, Хр. Вакарелски, Ст. Шишков, Г. Раковски, Ст. Веркович, П. Р. Славейков, М. Цепенков, А. Примовски и др. Тя присъства и в някои етнолингвистични речници (ТРБСО 2012; РНДКБ 2018 и др.), диалектоложки изследвания (на Ел. Меракова, Ел. Каневска-Николова, М.

Котева и др.) и архиви (АБДР), както и в етнографски сборници от различни части на България (сб. Добруджа, сб. Родопи, сб. Пирински край, сб. Пловдивски край, Етнография на България, Етнография на Македония и др.).

В този доклад се представя обредната кулинарна терминология, свързана с раждането на дете в българските диалекти с нейната семантика и мотивираност в контекста на родилната обредност.

При определянето на **мотивационните признаци** на названията особено значение оказва **етнографският материал**. Лингвистът, както пише Толстая, който изучава диалектната лексика, а не владее достатъчно етнографския материал, не може да възпроизведе в пълнота и систематичност културната терминология (Толстая: 1989: 216).

П. С. Пехливанова нарича вътрешната форма на думата „**вътрешен мотив**“, който е тази част от значението, която е в състояние да обясни защо обектът е назован с това наименование. По този начин **вътрешният мотив** носи информация за **един от признаците на обекта** и за факта, че при номинацията е избран точно този признак (Пехливанова 2013: 333). Признакът не изчерпва цялата същност на предмета и не разкрива всичките му признаци (Серебрянников 1977: 172). Това означава, че в момента на номинация, **могат да бъдат избрани различни мотивационни признаци на един и същ обект**, т. е. един и същ обект може да има множество названия.

Родилната кулинарна терминология е свързана и с други тематични групи от празнично-обредната терминология – названия на ритуални предмети, названия на действия, хрононими и др. Тези терминологични групи често са мотивирани от едни и същи „ключови думи“ или от едни и същи корени с мощен словообразователен потенциал (Валенцова 1993: 65). Пр. в българската календарно-обредна

терминология такива корени са: *бог/ж-*, *колед-*, *богород-*, *великден-*, *бъд-*, *гергьовден-*, *рангел-* и др.

Мотивираните названия от родилната кулинарна терминология биха могли да се разпределят в няколко групи според мотивационните признаци, лежащи в основата на тяхната номинация:

1. *Термини, мотивирани от обреда, за който се приготвя храната: гол'а̀ма пита* 'втората пита, която се меси на третия ден след раждането на дете за празника *голяма пита*' (Добруджа; Пирински край; Великотърновско), от *голяма пита* 'второто угощение на роднини и съседи в дома на родилката на третия ден след раждането на дете' (БЕР т. 5). На празника *голяма пита* се канят както роднини, така и други гости и съседи. Угощението е знак за символичното приобщаване на новия член (новороденото) към колектива (Панкова 1993: 68); *ма̀лка пита* 'първата пита, която се меси след раждането на дете за празника *малка пита*' (Новозагорско; Силистренско; Русенско; Чирпанско; Узункюприйско; Ксантийско), от *ма̀лка пита* 'първото угощение в дома на родилката след раждането на дете' (БЕР т. 5). Със същото значение се употребява и названието *ма̀лък смигал*' (Родопите). Първата пита се раздава само между роднини, тя е знак за тясносемейната обредност и приобщаването на новороденото към семейството (Панкова 1993: 64); *мо̀литви* мн. 'втората пита, която се меси на третия ден след раждането на дете за празника *молитви*' (Пловдивско; Визенско; Костурско; Дедеагачко), от *мо̀литви* 'угощение в дома на родилката на третия ден след раждането на дете' (БЕР т. 3), срв. *мо̀литвя* 'благославям, казвам пожелания' (Геров III, 73), тъй като по време на угощението гостите благославят майката и новороденото; *пово̀йница* ж. 'втората пита, която се меси на третия ден след раждането на дете за празника *повойница*' (Видинско; Пирински край; Петричко;), от *пово̀йница*

‘обредно даряване на родилката с храни и напитки от жените при първото повиване на новороденото’ (ТРБСО). Съществува поверието, че ако момче или момиче не могат да се оженият дълго време, значи не им е направена повойница – даруване (Панкова 1993: 65); **пону̀да** ж. ‘първата или втората пита, която се приготвя след раждането на дете за празника *пону̀да*’ (Пирински край; Ловешко), **п̀онда** ж. (Плевенско; Великотърновско; Родопите; Ксантийско), от *пону̀да* ‘обредно даряване на родилката с храни и напитки след раждането на дете’, срв. *пону̀дувам* ‘нося нещо вкусно на родилка или болен’ (Софийско) (БЕР т. 5); **прищ̀пу̀лка** ж. ‘питка или кравайче, раздавани при прохождането на дете на празника *прищ̀пу̀лник*’ (Чирпанско, Великотърновско), от *прищ̀пу̀лник* ‘обредно угощение при прохождане на детето’, произв. от *щ̀пам*, *щ̀пам* за означаване на детско ходене, може би преосмисляни по *прист̀пу̀лник*, *прист̀пу̀лка*, произв. от *прист̀пя* (БЕР т. 5). В българските диалекти са разпространени многобройни словообразователни варианти на названието, образувани от различни корени: *ст̀пн-*: **преста̀пу̀лка** (Добруджа), **преста̀пу̀л’к’а** (Пирински край), *върв-*: **върв’̀ана п̀ита** (Добричко), *ход-*: **проход̀аница** (Пирински край). Тази пита майката я раздава тичешком на съседите, за да е пъргаво детето. Обредът е характерен само за южнославянските страни.

Характерно за кулинарните термините в тази група е, че техните значения възникват по метонимичен път, като от по-общото значение за ‘обредно посещение и даряване на родилката и новороденото’ се е развило по-специализирано значение за ‘обредна храна’.

2. *Термини, мотивирани от адресата, за когото е предназначена храната или от лицето, което я приготвя:* **ба̀бина п̀ита** ‘първата пита, приготвяна след раждането на дете от бабата (свекървата)’ (Блаци, Визенско. На някои места в България първата питка след раждането на дете се

приготвя от бабата (свекървата), която я прекадява и я разчупва над родилката и новороденото; *богородична пита* ‘първата пита, приготвяна след раждането на дете в чест на Богородица’ (Ловешко; Ямболско; Санданско; Зиляховско; Солунско; Добърско; Оряховско; Врачанско; Пловдивско; Добруджа; Панагюрско), от прил. *богородичен* ‘който е на Богородица или се отнася до Богородица’ (РБЕ). Производни на названието са разпространени по цялата българската езикова територия: *богородично кулаче* (Благоевградско), *богородичник* – (Самоковско), *богородник* (Ловешко), *богородичана пита* (Казанлъшко), *богородична погачка* (Петричко), *богородична турта* (Берковско), *богдошки хл’аб* (Ловешко), *питица за Света Бугуродица* (Лозенградско). Названието е свързано с култа към Богородица. Повсеместно в България се счита, че Богородица непременно присъства по време на раждането и способства за появата на здраво новородено (Седакова 2007: 172). Вярва се също, че тя остава с родилката до третия ден след раждането, затова в някои селища на страната на третия ден след раждането също се меси пита, наречена на нея: *богородична пита* ‘втората пита, приготвяна на третия ден след раждането на дете в чест на Богородица’ (Толбухинско; Благоевградско); *пита за родилката* ‘първата пита, приготвяна за здравето на родилката след раждането на дете’ (Пловдивско), със същото значение и *родилна пита* (Благоевградско). От тази пита дават първо на родилката или отделят за бебето, като една част зашиват в поволя му. Тя се раздава само между най-близките роднини, събрани около родилката. Нейното ритуално разчупване и изяждане има за цел да обезпечи здравето на родилката и новороденото.

3. Термини, мотивирани от начините на приготвяне на храната: *баница* ж. ‘баница, която се носи на родилката след раждането на дете’ (Родопите), от ие. *gheub(h) ‘сгъвам, движа се’ и най-вероятно произходът му се свързва с разволя

на праслав. форма *гыбаница (БЕР т. 1); *бърза пита* ‘първата пита, която се меси и изпича набързо след раждането на дете’ (Силистренско; Добричко; Софийско). Мотивацията на названието се свързва с народното поверие, че след раждането на дете трябва бързо да се опече питка, тъй като Богородица напуска дома и отива да помага и на друга родилка (Седакова 2007: 181). Според друга народна представа първият хляб, който се приготвя след раждането на дете, трябва да се опече бързо, за да обезпечи навременното встъпване на детето в брак (Панкова 1993: 64). Със същата семантика се употребява и терминът *саат пита* (Силистренско) от тур. *saat* ‘час’ (РЧДБЕ); *квасена пита* ‘пита с квас, приготвяна на третия ден след раждането на дете’ (Хасковско); *пита в тава* ‘пита, изпечена в тава на третия ден след раждането на дете’ (Велинградско); *пита масълница* ‘пита с мас, приготвяна при прохождането на дете’ (Узункюприйско); *пидник* м. ‘хляб, изпечен в пещта след раждането на дете’ (Родопите; ТРБСО), произв. от същ. *пещ* ‘фурна за печене на хляб и др.’ (РБЕ); *пресник* ‘първата пита, която се приготвя без квас след раждането на дете’ (Петричко), *пр’асна пита* (Странджа), от прил., диал. *пресен* ‘за тестени изделия – безквасен’ (РБЕ). По традиция първата пита след раждането на дете винаги е безквасна, за разлика от тази, която се приготвя с квас на третия ден след раждането; *тдчено* ср. ‘баница или погача, която се носи на кръстника от бащата на детето при кръщение’ (Пирински край; ТРБСО).

4. *Термини, мотивирани от външния вид на храната по сходство с други обекти от действителността: колѝк* м. 1. ‘втората пита, месена на третия ден след раждането на дете’ (Родопите; Дедеагачко), 2. ‘хляб, приготвян след като детето навърши една година’ (Димотишко), произв. от праслав. *koĭo ‘колело’ (БЕР, т. 2). Терминът *колѝк* често се среща в календарно-празничната и семейно-обредната терминология като название на празничен хляб. Ст. Янева

счита, че кръглата форма практически е по-удобна при приготвяне на хляба, тъй като се предпочита при всички празници: раждане, сватба, погребение, Коледа, Великден и др. (Янева 1989: 58). Лексемата е десакрализирила своето значение и се употребява и във всекидневната кулинарна лексика като название на ‘мекици’ – *колàци* мн. ‘мекици’ (Асеновградско; Крумовградско; Първомайско); *фтìчки* ‘сарми, които се приготвят за кръщение на дете’ (Ловешко), произв. от същ. *птичка* ‘малка птица; птиче’ (РБЕ), по сходство с формата.

5. *Термини, мотивирани от функцията на храната (целта, с която тя се приготвя): борика̀лка* ж. ‘питка, която се раздава на съседни и роднини при прохождането на дете’ (Асеновградско), произв. от същ. *борика* ‘бял бор; борина’ (РБЕ). Семантиката на названието се свързва с благопожелание детето да порасне високо и здраво като дърво; *късмѐтòва пìта* ‘пита, която се приготвя на третия ден след раждането, за да има късмет детето’ (Хасковско). Вярва се, че с приготвянето на питата символично се „замесва късмета“ на детето.

6. *Немотивирани термини:*

Към немотивирани термини от кулинарната родилна терминология се отнасят всички онези, които от синхронно гледище са с неясен и непрозрачен вътрешен мотив или са заемки от други езици: *г’òже* ср. ‘ястие от варен фасул и царевича, приготвено на третия ден след раждането на дете’ (Хасковско), от тур. *göce* ‘ядене от царевича, ечемик и др.’ (БЕР т. 1); *ка̀ша* ‘ястие от варено жито, което се носи на родилката след раждането на дете’ (Панагюрско), от *kāšīa (БЕР, т. 2); *ланг̀иди* мн. ‘мекици, които се носят на родилката на третия ден след раждането на дете’ (Плевенско; Гюмюрджинско; ТРБСО), от нгр. *ла̀лау̀η*, заето и в алб. *(lla)lland'ita* ‘палачинка’ (БЕР т. 3); *пилàф* м. ‘варен ориз или булгур, полят с масло и поръсен със захар, който се носи на

родилката на третия ден след раждането на дете' (Родопите; Странджа), чрез тур. *pilav* 'сварен ориз с мазнина' от перс. (БЕР т. 5); **пирѝнч** м. 'оризова каша, с която майката захранва детето, за да има бели зъби' (Кърджалийско), чрез тур. *pirinç* от перс. (БЕР т. 5); **пѝта** ж. 'обредна пита, приготвяна след раждането на дете (на първия, втория или на третия ден след раждането, на кръщение, на прохождане и др.)' (Родопи, Ловешко; Софийско, Дедеагачко, Свиленградско; Плевенско, Димотишко), от стгр. *πήττα* 'кръгъл плосък хляб' (БЕР т. 5); **погѝча** ж. 'пита, месена на първия, третия или на седмия ден след раждането на дете' (Панагюрско; Разложко), чрез срб. *погѝча* от итал. *focaccia* (БЕР т. 5); **самѝнету** мн. 'пити, приготвяни на третия ден след раждането на дете' (Димотишко), чрез тур. *satin* от стгр. *ψωμίον* 'голям домашен хляб' (БЕР т. 6); **смидѝл** м. 1. 'първата пита, приготвяна след раждането на дете' (Димотишко), 2. 'ястие от надробени късове хляб, поляти с масло и поръсени със захар, което се раздава на третия ден след раждането на дете' (Смолянско; Пловдивско); **тѝрта** ж. 'първата пита, приготвяна след раждането на дете' (Панагюрско), **туртѝнецето** ср. 'питка, приготвяна за кръщение на дете' (Чепинци, Софийско), от итал. *torta* (РЧДБЕ); **фудѝлки** мн. 'питки, приготвяни при прохождането на дете', от тур. *fudul* 'надут' от ар. (РЧДБЕ).

Въз основа на представените мотивационни модели в родилната кулинарна терминология, може да се обобщи следното:

Обредната кулинарна терминология трябва да бъде изследвана системно в контекста на обредите едновременно от езикова и културологична гледна точка, тъй като значителна част от термините са мотивирани именно от названията на обредите и на обредните реалии.

Една част от термините (най-често немотивираните) са претърпели някои промени, разгърнати в диахрония. Те са

десакрализирали своето значение и са се превърнали постепенно от специализирани названия в общоупотребими думи. В следствие на това с едно и също название е възможно да се номинират различни видове храни както от обредната, така и от ежедневната традиционна кухня (*ка̀ша, п̀ита, пилàф, смидàл, т̀урта*). От друга страна една и съща храна в различните диалекти има най-различни названия (*гол'àма п̀ита, мол̀итви, пов̀ойница* и т. н).

Изучаването на мотивационните модели според С. М. Толстая разкрива не само вътрешната форма на термините и тяхното екстралингвистично съдържание, но и признаците на номинация, характерни за цели класове етнографски реалии (Толстая 1989: 218).

ЛИТЕРАТУРА

АБДР: Архив за Българския диалектен речник в Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН.

БЕР: Български етимологичен речник. Т. I.–VII. София, 1971–2012 (продължаващо издание).
<https://ibl.bas.bg/ber/>

Валенцова 1999: Валенцова, М. М. Терминология хлебов в календарной обрядности чехов и словаков. Типы мотивации – В: Славянское и балканское языкознание. Москва.

Панкова 1993: Панкова, В. Ю. Терминология и ритуальные функции хлеба в южнославянских родинных обрядах – В: Симво-лический язык традиционной культуры. Балканские чтения II. Москва.

Пехливанова, Бурова 2013: Пехливанова, П. С., Л. С. Бурова. Вътрешен мотив и лексикално значение на думата (Върху примери от български и немски език). – In: Liberal Arts in Russia. Vol. 2, № 4.

РБЕ: Речник на българския език. Т. 1 – 15. София, 1977–2015 (продължаващо издание). <http://ibl.bas.bg/rbe/>

РНДКБ 2018: Борболова, З., М. Симеонова, М. Китанова, Н. Мутафчиева, П. Легурска. Речник на народната духовна култура на българите. Изд. „Наука-и-изкуство“. София.

РЧДБЕ 1982: Речник на чуждите думи в българския език. София.

Седакова 2007: Седакова, И. А. Балканские мотивы в языке и культуре болгар. Родинный текст. Изд. „Индрик“. Москва.

Серебренников 1977: Серебренников, Б. А. Номинация и проблема выбора. // Языковая номинация (Общие вопросы). Москва.

Толстая 1989: Толстая, С. М. Терминология обрядов и верования как источник реконструкции древней духовной культуры // Славянски и балкански фолклор. Реконструкция древней духовной культуры: источники и методы. Москва.

ТРБСО 2012: Легурска, П., Н. Павлова, М. Китанова. Човешкият живот. Раждане, сватба, погребение. Тематичен речник на българската семейна обредност. АИ „Проф. М. Дринов“. София.

Янева 1989: Янева, Ст. Български обредни хлябове. София.